

GELİR DAĞILIMI SORUNU VE ÇÖZÜMÜNDE YENİ ARAYIŞLAR

Mahmut BİLEN*
Muharrem ES*

Giriş

Şüphesiz insanlık tarihinde önemli olan bir çok şeyin arasında üretim ve mübadele de ayrı bir konuma sahiptir. Bu hususlar endüstri devrimiyle, yani kitlesel üretimle beraber daha da önem kazanmıştır. Bu sebeple hangi malların üretileceği? Nasıl üretileceği? Ve kimler için üretileceği? Sistem farkı gözetilmeksizin ekonomik sorunların temelini teşkil etmiştir. Malların kimler için üretileceği sorununun cevabını sosyalist sistemler ekonomik eşitliği esas alarak merkezi idareyle düzenlerken, piyasa ekonomisini benimseyen liberal sistemlerde fiyat mekanizması çözüm arzetmiştir.

Piyasa ekonomisinde, gelir dağılımı iktisat politikasının en önemli beş aracından biridir. Bütün İktisat teorileri gelir dağılımı ile ilgilenmiştir. Genelde iktisat teorisinde gelir dağılımı, birincil gelir dağılımı çerçevesinde ele alınmıştır. Fakat özellikle ikinci dünya savaşından sonra kamunun, ekonomide artan görevleri arasında gelir dağılımını düzeltmek önemli bir amaç haline gelmiştir. Devletin geliri yeniden dağıtıcı görevi, ikincil gelir dağılımını ortaya çıkarmıştır, birincil gelir dağılımı fonksiyonel gelir dağılımı olarak ifade edilirken, ikincil gelir dağılımı bireysel gelir dağılımı olarak ifade edilmektedir.

İfade edilen dönemde, sosyal devletin en önemli görevleri arasında gelirin adil dağılımını sağlamak yer almıştır. Fakat ekonomide kamu kesiminin etkisizliği ve artan görevlerinin toplam ekonomiye külfetinin artması, sosyal devleti tartışma konusu yapmıştır. Hakim ekonomik tez haline gelen Neo-Liberalizm, devletin küçültülmesini ve piyasa ekonomisi çerçevesinde özel kesimin öncülüğü ile ekonomik gelişmeyi önermiştir. Bu bağlamda gelir dağılımı artan ekonomik refah ile beraber, piyasa ilişkileri içerisinde düzeleceği ifade edilmektedir. Bu bağlamda ülkemizde benimsenen piyasa ekonomisi ile gelir dağılımı nasıl bir sonuç ortaya koymuştur? Aynı şekilde gelir dağılımında meydana gelen sonuçlar daha çok piyasa ekonomisi sürecinde mi? Yoksa devletin önemli bir rolü var mıdır? Bu sorular üzerinde önemli durulması ve tahlil edilmesi gereken sorulardır.

Gelir dağılımının bizzat kendisi bir etik konusu olarak ele alınmaktadır. Etiğe konu olan gelir dağılımının bozulmasında, rol sahibi olan faktörlerin etikle olan ilişkileri doğrusu merak konusudur. Bu araştırmada ülkemizde yıllar boyunca yapılmış gelir dağılımı araştırmaları çerçevesinde bireysel gelir dağılımı, aynı şekilde yapılan çeşitli araştırmalar ışığında fonksiyonel gelir dağılımı tahlil edilecektir. Devamında gelir dağılımının bozulmasında önemli rol sahibi faktörler üzerinde durularak sonuçta çözüm önerileri üzerinde durulacaktır.

I- KİŞİSEL GELİR DAĞILIMI

Gelir dağılımı; Bir ülkede belirli dönemler içinde üretilen gelirin fertler, fertlerden oluşan gruplar veya üretim faktörleri arasında bölünmesidir. Gelirin fertler, aileler ve çeşitli tüketici birimler arasında bölünmesine kişisel gelir dağılımı, üretim faktörleri arasındaki dağılımına ise fonksiyonel gelir dağılımı denir.¹

Ülkemizde gelir dağılımı olgusu şimdiye değin hiç bu kadar üzerinde önemle durulan bir konu olmamıştır. Bilim çevrelerinde, medyada, politikada ve çeşitli sivil toplum kurumlarında üzerinde konuşulan bir konu olmuştur. Öyle ki; ülkemizin başbakanı bir konuşmasında gelir dağılımının bu kötü durumu, toplumsal bir bunalımı aşarak rejimi tehdit eder bir hale geldiğini ifade etmiştir. Gelir dağılımının bu dikkat çekici durumu, bir çok araştırmacı bu konu üzerinde durmaya itmiştir. İfade edilen kişisel ve fonksiyonel gelir dağılımının ülkemizde ortaya çıkan son durumunun sebeplerini sorgulamak önem kazanmıştır.

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü.

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü.

¹ İsmail Karaman, Dünyada ve Türkiye'de Gelir Dağılımı, Yeni Türkiye, Sayı 6, Ankara 1997, s.154

Bilindiği gibi ülkemizde 1963’de ilk olmak üzere, devam eden tarihlerde çeşitli kurumlar tarafından birçok gelir dağılımı araştırması yapılmış veya yaptırılmıştır. Nitekim en son DİE tarafından yapılan 1994 gelir dağılımı araştırmasının sonuçları, içinde yaşadığımız bu günlerde yayınlanmıştır. İfade edilen araştırmalar, gerek değişik yöntemler kullanılması, gerekse değişik kurumlar tarafından yapılması sebebiyle kapsamı belli ölçüde birbirlerinden farklılıklar göstermektedir. İfade edilen bu farklılıklara rağmen ülkemizde kişisel gelir dağılımının nasıl bir yapı arz ettiği izah edilebilir.

Kişisel gelir dağılımı tahlilinde en çok kullanılan yöntem, nüfusun yüzde dilimlerine gelirin hangi nispette dağıldığını göstermek şeklindedir. Ülkemizde yapılan çeşitli gelir dağılımı araştırmalarının sonuçları bu yöntemlerle değerlendirilebilir. Tablo 1de görüldüğü gibi nüfusun yüzde 20’lik dilimlerinin gelirden aldığı paylar çeşitli araştırmalar itibariyle verilmektedir.

Genel bir ifadeyle gerekirse ülkemizdeki kişisel gelir dağılımının gayri adil olduğu görülmektedir. 1963’de yapılan gelir dağılımı araştırmasında, nüfusun en düşük gelirli %20’lik kesimi, gelirin ancak %4,5’ini alırken, nüfusun en yüksek gelirli kesimi, gelirin %57’sini almaktadır. Gelirin yarısından fazlası nüfusun %20’si tarafından kullanılmaktadır. 1963 yılından sonra 1987 yılına kadar yapılan çeşitli araştırmalarda, söz konusu kesimlerin paylarında sınırlı bir şekilde düşme ve yükselme olmakla birlikte, 1987’de DİE tarafından yapılan gelir dağılımı araştırmasında, aynı kesimlerin sırayla gelirdeki payı %5,2 ve %50 olmuştur. 1987 araştırmasında elde edilen veriler, 1963 yılı sonuçlarıyla karşılaştırıldığında; Türkiye’de , üst gelir gruplarından alt gelir gruplarına doğru sınırlı bir gelir aktarımı olduğu görülmektedir. Aynı şekilde gelirin yoğunlaşmasını ifade eden “Gini Katsayı”, 1963 gelir dağılımı araştırmasında 0,55 iken, 1987’de ki araştırmada 0,43 olarak hesaplanmıştır. Son dönemlerde de gözlenen bu sınırlı düzelmeye, personel kanunundaki değişikliğin, ücretliler ve diğer dar gelirli gelirli yararına gelir vergisi oranının azaltılmasının, vergi iadesi sağlanmasının ve toplu iş sözleşmeleri ile sağlanan ücret artışlarının etkisi olmuştur.²

1994 DİE gelir dağılımı araştırmasının sonuçlarına bakıldığında en düşük gelirli nüfusun %20’lik kesimi gelirin ancak %4,9’unu alırken, nüfusun en yüksek gelirli %20’lik kesimi, gelirin %54,9 ile gelirin yarısından fazlasını elde etmektedir. Görüldüğü gibi 1987 yılı itibariyle gelir dağılımında görülen nisbi iyileşmenin 1994 gelir dağılımı araştırmasında kaybolduğu görülmektedir. Aynı şekilde “Gini Katsayısı” söz konusu araştırmada bozulma yönünde seyrederek 0,49 olmuştur. Bütün gelir dağılımı araştırmalarında görülen kentsel yerlerdeki gelir dağılımının, kırsal yerlerdekinden daha kötü olduğu sonucudur. Nitekim 1994 gelir dağılımı araştırmasında kentsel yerlerde gini katsayısı 0,51 iken kırsal yerlerde 0,41’dir. Bunun böyle olmasının en önemli sebebi kırsal yerlerde gelir farklarının çok fazla olmamasıdır. Aynı şekilde kırsal yerlerde gelir kaynağı olan tarımın katma değerinin çok yüksek olmamasıdır. Düşük getiri, aşırı kazançları engellemektedir. Fakat kentlerde hem üretim veya gelir kaynağı çok farklı hem de bunların katma değerlerinin nispeten yüksek olması sebebiyle bir yandan çok düşük gelirli fertler, diğer yandan çok yüksek gelirli bulunabilmektedir. Bu durum gelir dağılımının bozulmasında etkili olmaktadır.

Genel olarak nüfusun en alt gelir grubu ile en yüksek gelir grubu arasındaki fark 8 katı ise toplumsal bunalımların ortaya çıkacağı ifade edilmektedir. Ülkemizde en son yapılan 1994 gelir dağılımında, bu fark 11 kat olmasına rağmen sosyal patlamalar veya bunalımların çıkmamasının sebebi nedir? Ülkemiz için tesbit edilen en önemli sebep, özellikle şehirlerde yaşayanlar için kırsal yerlerden sağlanan, tamamlayıcı veya telafi edici gelirlerdir. Bunların toplam gelir içindeki payının yapılan bir araştırmada %30 olduğu ifade edilmektedir.³ Bir başka faktör, sosyal dayanışma şeklinde ortaya çıkan, zekat, sadaka gibi kurumların varlığı ve İslamın tevekkül inancı olduğu ifade edilmektedir.

Gelişmiş ülkelerde, en düşük gelirli nüfusun %20’lik kesimi, gelirin %7-8’ini alırken, en yüksek gelirli kesim, gelirin %40’ını almaktadır. Hatta son dönemlerde, bu ülkelerde en yüksek gelirli kesiminin gelirdeki payını %40’ların altına indirmeye yönelik hedef ve politikalar izlenmektedir.⁴

Ülkemizde olduğu gibi gelişmekte olan ülkelere de, gelir dağılımının gelişmiş ülkelere göre daha adaletsiz dağılmasının en önemli nedeni, tarım kesiminin ekonomideki ağırlığını koruması ve dolayısıyla nüfusun büyük kesiminin tarım sektöründe çalışmasıdır. Gelişmiş ülkelerde, gelir dağılımının daha adil bir şekilde dağılmasında, uygulanan sosyal politikalar yanında, ücretliler kesiminin payının yükselmiş olması ve firmaların halka açılmasıyla servetin alt ve orta gelir gruplarına yayılmasının önemli rolü olmuştur.

² Alptekin Doğan, *Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Toplumun Çağdaş Standartının Yükseltilmesi ve Gelir ve Refah Politikalarının Rasyonel Yapıda Yönlendirilmesi*, DPT, Ankara:1988, s.24.

³ Ercan Dülgeroğlu, Mustafa Aytac ve Tahir Baştaymaz, *Kentlerde Yaşayan Ücretli Kesimin Telafi Edici ve Tamamlayıcı Gelir Kaynakları: Bursa Örneği*, Friedrich Ebert Vakfı, Bursa 1992, s.23

⁴ İlhan Dülger, *Türkiyenin AT’ye Girişinin Gelir Dağılımı Üzerine Beklenen Etkileri*, A.Ü. Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara: 1989, s.2

Ülkemizde, özellikle 1970'lerin sonlarına doğru ve 1980 yılında üç haneli rakamlara ulaşan enflasyon belli dönemlerde bir ölçüde indirilmekle beraber, alınan bütün tedbirlere rağmen yüksek seviyesini hep korumuştur. Yüksek oranlı ve sürekli enflasyonun, gelir dağılımı üzerinde bozucu bir etkide bulunması ve hanehalkı satın alma gücünü olumsuz yönde etkilemesi kaçınılmazdır.⁵

II. FONKSİYONEL GELİR DAĞILIMI

Fonksiyonel gelir dağılımı, üretim süreci sonucunda meydana gelen hasılanın faktörler arasında paylaşılmasıdır. Yani, hasılanın ne kadarının ücret-maaş geliri, ne kadarının tarım geliri ve ne kadarının faiz geliri şeklinde dağılmasıyla ilgilidir. Gelirin fonksiyonel dağılımı, bir ülkenin gelişmişlik seviyesi hakkında oldukça sağlıklı bilgi verebilir. Nitekim, gelişmiş ülkelerde iktisadi kalkınmanın başlangıç dönemlerinde tarım kesimi, milli gelirden en büyük payı alırken, gelişme düzeyi yükseldikçe ücretlilerin payının arttığı gözlenmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ise tarım kesiminin milli gelirdeki payı önemini korurken, ücretlilerin geliri, nisbi olarak daha düşüktür.

Genellikle gelişmekte olan ülkeler, kendi bünyelerinden kaynaklanan bir faktörel dengesizlik içindedir. Bu ülkelerde emek arzının fazlalığına karşılık, sermaye kıt bir üretim faktörüdür. Bu durumda, piyasalara müdahale edilmediği takdirde, emek ve sermaye piyasalarında arz ve talep kanunları çerçevesinde faktörlerin kıtlık derecesine göre belirlenir. Şayet uygulanan ekonomi politikaları, faktör fiyatlarını etkiliyorsa, oluşan fiyatlar faktörlerin gerçek değerini vermez. Bu sebeple, üretim faktörlerinin gelir elde etme oranları değişebilmektedir.⁶

1963 yılından önce, ülkemizde fonksiyonel gelir dağılımı hakkında kapsamlı bir araştırmaya rastlanmamaktadır.⁷ 1980 öncesi dönemlerde, sözkonusu gelir dağılımı açısından değerlendirilecek en iyi araştırma, 1973 Gelir dağılımı araştırmasıdır. Bu araştırmaya göre ücretlilerin toplam nüfus içindeki payı %35 iken gelirden aldıkları pay %28,3'tür. Kar, faiz ve rant geliri elde edenlerin durumu sırayla %16,5 ve 41,2'dir. Küçük üreticilerin durumu ise sırasıyla %48,1 ve 30,5'tir. Verilen değerlerden de anlaşılacağı üzere nüfusun yaklaşık yarısını oluşturan hanehalkları gelirin ancak %30,1'ini alırken, hanehalklarının %16,5'i kar, faiz ve rant geliri olarak milli gelirin %41,2'sini elde etmektedirler. Bu sonucun en önemli sebebi ülkemizde halen tarım kesiminde yaşayan nüfusun büyük bir yekun teşkil etmesidir. Daha öncede ifade edildiği gibi ekonomik gelişmeyle beraber artan ücretli kesim hem tarımda atıl duran iş gücünü verimli kullanarak hem de üretimde yüksek bir katma değerle gelir artışını sağlayacaktır. Ücret geliri elde eden kesim halen nüfusun ancak %28,3'ünü teşkil etmektedir. Bu oran gelişmiş ülkelerde %85'ler düzeyindedir.⁸

Bu arada, S. Özmucur tarafından hesaplanan, fonksiyonel gelir dağılımı değerlerinden bahsetmek gerekir.⁹ Tablo 2'de görüldüğü gibi, bu çalışmaya göre, tarımın faktör gelirleri içindeki payı 1963 - 1980 döneminde % 41,2'den % 23,9'a düşmüştür. Önemli mevsim değişiklikleri dışında, 1963 - 1976 döneminde tarım gelirlerinde yavaş bir düşme gözlenmektedir. Ancak, yüksek enflasyon döneminin başladığı 1977'den sonra, bu düşüş hızlanmaktadır. Tarımsal ürün fiyatlarının sanayi mamulleri fiyatlarının gerisinde kalmasıyla iç ticaret haddinde görülen gerileme, tarım kesiminin gelir kaybıyla sonuçlanmıştır¹⁰. Bununla beraber gelişme sürecinde tarımın, toplam gelir içindeki payının düşmesi elbette beklenen bir sonuçtur.

Maaş ve ücretlerin toplam gelir içindeki payı 1963 - 1969 döneminde %21'den %31'e yükselmiştir. 1970 - 1976 yıllarında ücretlerin payında önemli bir değişim olmazken, 1977 yılında bu kesimin payı, en yüksek seviyesi olan % 36,8'e ulaşmıştır. Bu tarihten sonra, özellikle fiyatlar genel düzeyinin yükselmesi, sabit sermaye yatırımlarının düşmesi ve ücret artışları üzerindeki baskıların etkisiyle 1980'de % 26,5'e gerilemiştir. Ülkelerin gelişme sürecinde, maaş ve ücretlerin toplam faktör gelirleri içindeki payının artması beklenir. Nitekim, OECD ülkelerinde bu kesimin gelir içindeki payı % 70'ler düzeyinde bulunmaktadır¹¹. Yukarıda ifade edilen gelişmelere bağlı olarak "Faiz, rant, kâr" gelir grubunun milli gelirden aldığı pay, 1963 yılında % 37,3 düzeyinde iken, hızlı bir artış ile 1980'de % 49,4 seviyesine ulaşmıştır.

1980 öncesi dönemde gelir dağılımında meydana gelen değişmelerin sebepleri şöyle özetlenebilir. Ücretlerin payının artış göstermesinde öncelikle 1963 yılından itibaren toplu iş sözleşmesi sisteminin uygulanmaya başlamasının etkisi olduğu ifade edilmelidir. Bu yıllarda sendikalar ve kamuoyunda, daha önceki

⁵ Tamer Berksoy, *Enflasyonun Hanehalkı Üzerindeki Etkileri*, İTO Yayını, İstanbul, Temmuz 1989, s.24.

⁶ Ercan Dülgeroğlu, a.g.e., s.23.

⁷ Korkut Boratav, "1950-1965 Döneminde Tarım Dışındaki Emekçi Gruplar Açısından Gelir Dağılımındaki Değişmeler", *A.Ü. SBF Dergisi* No:7 Cilt:24, Ankara: Mart 1969

⁸ TISK, *Gelir Dağılımı ve Politikalar*, TISK Yayını, İstanbul 1995, s.161.

⁹ Mustafa Sönmez, *Türkiye'de Gelir Eşitsizliği*, İletişim Yayınları, İstanbul: 1992, s.110.

¹⁰ S.Özmucur, "Türkiye'de Fonksiyonel Gelir Dağılımı 1963-1984", *İ.Ü. İktisat Dergisi*, Sayı:258, İstanbul:Mayıs 1986, s.13

¹¹ S. Özmucur, "Türkiye'de Fonksiyonel Gelir Dağılımı 1963, 1985", *İktisat Dergisi*, sayı.258, İstanbul, Mayıs, 1986, s.13.

dönemlerde kâr marjının yüksek olduğu yönündeki kanaatin hakim olması nedeniyle, ücret talepleri yüksek olmuştur. Bu sebeple, 1963 - 67 yılları arasında reel ücretlerin üretkenliğe artışının üzerinde bir seviyede ve hızla yükseldiği görülmektedir. En yüksek ücret artışı 1964 ve 1965 yıllarında meydana gelmiştir. Bu dönemde, hızlı kalkınma sebebiyle talebin canlı olması, artan ücretin ya maliyetlere yedirilmesi veya genel fiyatlara yansıtılmasına imkân sağlamıştır. Fiyatların bir üst seviyede dengeye gelmesi sebebiyle, ücret - fiyat yarışından söz edilememektedir. Bu sebeple, milli gelirin faktör gelirleri arasındaki bölüşümünde ücretlerin payı artmıştır. 1970 devalüasyonu ile şiddetlenen enflasyon karşısında ücret fiyat yarışını başlamıştır. 1973 yılından itibaren petrol fiyatlarına ve dünya konjonktürüne bağlı olarak ekonomik yapıda meydana gelen dalgalanmalar, imalat sanayiinde kişi başına düşen katma değerde gerilemelere sebep olmuştur. Fakat toplu pazarlık sisteminin etkisiyle bu durum, uzun süre ücretlere yansımamış ve ücretler 1977 'ye kadar yükselmeye devam etmiştir¹².

Daha sonraki yıllarda, ücretlilerin payı hızlı bir şekilde düşerken, sermaye kesiminin payı çok daha hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. Bu artışta, uygulanan faiz politikasının da etkisi olmuştur. Özellikle üretici kesim, düşük maliyetli kredi kullanmak suretiyle, artan toplam gelir içindeki payını artırmıştır.

Tarım kesimi açısından gelir dağılımının aleyhe dönmesinin en önemli sebeplerinden biri, iç ve dış ticaret hadlerinin sürekli tarım aleyhine gelişme göstermesidir. Dünyada 1974 - 1983 döneminde, tarım ürünleri ile sanayi ürünleri fiyatları oranı, yarı yarıya düşme göstermiştir. Bu gerilemenin iç piyasaya olduğu gibi intikaline izin veren Türk tarım politikaları dolayısıyla iç ticaret hadleri bunu izlemiştir. Nitekim, 1963 yılı baz (100) alındığında, tarım-sanayi endeksi 1981 'de 74 'e düşmektedir. Bu düşme, tarım kesimi gelirlerinin dörtte bir oranında azalmasını ifade etmektedir¹³.

Bunlara ilave olarak, 1980 öncesi dönemde gelir dağılımının kötüleşmesinde etkili olan iki faktör daha sayılabilir. Birincisi, KİT fiyatlarının sabit tutulması, ikincisi gerçekçi olmayan kur politikaları olup, bunlardan dolayı Türkiye 'de 70 'li yıllarda, rant gelir gruplarına önemli ölçüde gelir transferi yapılmış ve bunların sonucunda gelir ve servet dağılımında yeni dengesizlikler oluşmuştur¹⁴.

1994 DİE gelir dağılımı araştırmasına göre ücretli ve maaşlı çalışanların toplam nüfus içindeki payı %42.8 olmasına rağmen gelirin ancak %33.6'sını almaktadırlar. Bu oranlar yevmiyeli olarak çalışanlar için sırayla %14.4 ve %6.5'tir. kendi hesabına çalışanların durumu sırayla %37 ve %38.9'dur. İşverenler için ise aynı oranlar sırayla %5.8 ve %21'dir. Görüldüğü gibi bu araştırmaya göre ücretler ve maaşlı olanların nüfustaki nisbetinde önemli ölçüde bir artış olmuştur. Fakat elde ettiği gelir ise bu artışa rağmen düşük bir düzeyinde kalmıştır. İşveren tasnifine girenlerin nüfus içinde temsil edildiklerinin yaklaşık dört katı daha fazla gelir elde etmektedirler. 1994 gelir dağılımı sonuçları ile 1987 gelir dağılımı sonuçları karşılaştırıldığında Türkiye'de gelir dağılımının önemli ölçüde bozulduğu Tablo 3'de görülmektedir.

1980-1991 dönemiyle ilgili, daha genel bir değerlendirmeyi, Tablo 2'ye göre şöyle yapmak mümkündür. 1980 öncesi dönemde düşme eğiliminde olan tarımın milli gelirdeki payı, 1980 sonrası döneminde de düşmeye devam etmiştir. 1980'de bu kesimin gelirden aldığı pay %23.8 iken 1991 yılına gelindiğinde %16.9'a düşmüştür. Kâr, faiz, rant gelir grubunun aldığı pay ise 1980'de %49.4 iken, 1991'de %59.5'e yükselmiştir. Çalışma hayatına getirilen kısıtlamalardan dolayı, ücretliler kesiminin 1980 sonrası döneminde pazarlık güçleri azalmıştır. Hükümetler, enflasyonu önlemek amacıyla ilk önce kamu çalışanlarının ücretlerini enflasyonun altında tutmuşlardır. Bu nedenle, ücretlilerin milli gelirdeki nisbi payı 1988'de en düşük düzeye (%17.4'e) inmiştir. Daha sonraki yıllarda ücretlilerin gelirdeki payı artmaya başlamış ve 1991'de 23.6'ya yükselmiştir. Son yıllardaki nisbi iyileşmeye rağmen, ücretli kesimin milli gelirdeki payı, 1978 yılı değeri 100 alındığında, 1991 yılı değerinin 67'ye gerilediği görülmektedir. Sanayileşmiş ülkelerde olduğu gibi, iktisadi gelişme düzeyi arttıkça, ücretlilerin milli gelirdeki payı artması gerekirken, bu dönemde ülkemizdeki gelişme tersine olmuştur. Bu durum, sadece ücretlilerin satın alma gücünde bir düşmenin olduğunu değil, aynı zamanda gelir dağılımının da bozulduğunu ifade etmektedir.

Gelirin fonksiyonel dağılımına ilişkin yapılan bir başka araştırma Adil Temel'indir.¹⁵ Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar gelir dağılımının giderek daha da kötüleştiğini ifade etmektedirler. İfade edilen araştırmaya göre, tarımın payı, özellikle 90'lı yıllardan sonra hissedilir bir şekilde daralmaktadır. Ücretli kesimin milli gelirden aldığı pay 90'lı yıllarda önemli bir iyileşme ile artmıştır. Öyle ki bu kesimin milli gelirden aldığı payı 1986 yılında %17,02 iken 1993'te %35,57 olmuştur. Fakat 1994 yılında yaşanan ekonomik krizin daha çok sabit

¹² Sabahaddin Zaim, *Çalışma Ekonomisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul:1992, s.348.

¹³ Gülten Kazgan, *Türkiye'de Gelir Bölüşümü Dün ve Bugün*, Friedrich Ebert Vakfı Yayını, İstanbul:1990, s.17

¹⁴ Besim Üstünel, "Para ve Maliye Politikalarının Gelir Dağılımına Etkisi", *Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti*, İstanbul:1989, s.27.

¹⁵ Adil Temel, Mehmet Ali Kelleci, *Milli Gelirin Fonksiyonel Dağılımındaki Gelişmeler (1980-1994)*, *Yeni Türkiye*, sayı: 6, 1995, Ankara, ss. 172-176.

gelirliyi olumsuz etkilemesi sebebiyle ücretli kesimin payı %25.38'e düşmüştür. Tarım ve ücretli kesimlerin gelirden aldığı paydaki düşmelere karşılık kâr, faiz ve rant grubunun gelirden aldığı pay artma şeklinde meydana gelmiştir. Nitekim ifade edilen kesimin milli gelirdeki payı Tablo 4'te de görüldüğü gibi 1980'de %47.65 iken 1994 yılında 58.72 olmuştur. Aynı araştırmanın yukarıda ifade edilen durumu, bir de çeşitli kesimlerden sonra net gelir dağılımı incelendiğinde özellikle tarım kesiminin payı önemli ölçüde artarken, diğer iki kesimin payında azalma görülmüştür. Bu durum, tarım kesiminin vergilendirilmemesinden kaynaklanmaktadır. Hatta tersine bazı ürünlerin destekleme alımları yoluyla tarım kesimine kaynak aktarılmaktadır.

III. GELİR DAĞILIMININ BOZULMASINDA ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

1980 öncesi izlenen ithal ikameci kalkınma stratejisi, dış ticaret açıklarını dış borçlanmayla telafi etmiştir. Yerli üretimin yurt içinde tüketimi reel ücret artışlarına neden olmuştur. Reel ücret artışlarından kaynaklanana maliyet artışları ise negatif faiz ve aşırı TL ile telafi edilmiştir. Bu durum kaçınılmaz olarak ücretlilerin milli gelirdeki payının artmasına neden olmuştur. Buna karşılık 1980 sonrası dönemde sanayi ürünlerine dayalı ihracat artışı ile dış ticaret açığı sorunu aşılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde reel ücretlerin düşürülmesi ve yüksek faiz politikasıyla tüketim ve sabit sermaye yatırımları azaltılarak ihraç edilebilir bir fazlanın oluşturulması amaçlanmıştır. Bu fazla da ancak TL'nin reel değerinin düşürülmesiyle sağlanmıştır. Artan faiz ve TL cinsinden ithal girdi maliyetlerindeki yükseliş, reel olarak ücretlerin düşürülmesiyle telafi edilmiştir.¹⁶

1980 sonrası ücretli kesimin aleyhine gerçekleşen gelir dağılımındaki durum, önemli ölçüde tarım kesiminde yaşayanlar içinde ortaya çıkmıştır. İfade edildiği gibi özellikle kamunun öncülüğünü yaptığı yüksek faiz politikası sonucu, sermayenin geliri olan kâr, faiz, rant gelirinin milli gelirdeki payı artmıştır. Gelir dağılımındaki meydana gelen geniş kitleler aleyhine bozulma, bir çok faktöre bağlı olarak gerçekleşmiştir.

A. Fiyat Artışları ve Reel Ücretlerdeki Gerileme

Bilindiği gibi sendikalar ücretli kesimin ekonomik ve sosyal açıdan çıkarlarını koruyan en önemli kuruluşlardır. 1980 sonrası dönemde belli bir dönem (1980-1984) sendikal faaliyetler askıya alınmış ve ücret tespitinde toplu pazarlık sistemi yerine Yüksek Hakem Kurulu Mekanizması yürürlüğe konulmuştur. 1982 Anayasası ve onu takip eden Çalışma Mevzuatı (2821 ve 2822 sayılı yasalar) düzenlemeleri ile sendikal kesim sahip olduğu bazı demokratik hak ve özgürlüklerden yoksun bırakılmıştır. Sendikal faaliyetlere getirilen kısıtlamalar, düşük ücret politikasının yasal çerçevesini oluşturmuştur.¹⁷

1980 sonrası dönemde, çalışma hayatına getirilen hukuki düzenlemelerle birlikte çalışanların ücret ve maaşlarının düşük tutulması ve uygulanan genel ekonomi politikalarının sonucu olarak, ücret gelirlerinin milli gelirdeki payı bir düşme göstermiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi, 1990 'da ücret ve maaşların milli gelirdeki payı % 13,9 'a düşmüştür. Her ne kadar Türkiye 'de ücret ve maaş istatistiklerinin yeterli olmadığı ifade edilse de¹⁸, Türkiye genelinde ücretlilerin, cari ve reel ortalama aylık ücretlerinden hareketle bir değerlendirme yapılabilir.

Türkiye 'de 1980 sonrası dönemde, ücretlilerin reel satın alma gücündeki gelişmeyi izleyebilmek için, ücretlerdeki nominal artışların fiyat artışlarının üzerinde olup olmadığına bakmak gerekir. Tablo5'te Türkiye genelinde kamu ve özel kesimde çalışan işçiler ile kamuda çalışan memurların ücret ve maaşlarının 1980 sonrası dönemdeki nominal ve reel olarak gelişimi görülmektedir. Bu dönemde ücret ve maaş gelirlerinin nominal değerinde önemli artışlar olurken, ücretli kesimin reel gelirlerinin 1989 yılına kadar artmadığı, aksine devamlı azaldığı görülmektedir. Ancak 1989'dan sonra ücret gelirlerinde kayda değer artışlar görülmüştür. Fakat bu artış trendi 1994 yılından sonra yerini tekrar ciddi reel gelir düşüşlerine bırakmıştır. İfade edilen Tablodaki, karşımıza çıkan bu sonucun temelinde, iç talebin kısıtlanmasıyla ekonomiyi dış talebe yönlendirme politikası yatmaktadır.¹⁹ Fakat bu politika belli ölçüde işçi kesimi tarafından tepki almıştır. Nitekim 1985 yılında başlayan ve 1989 yılında yaygınlık kazanan işçi eylemleri sonucu, hükümetle işçi sendikaları arasında imzalanan protokolle ücretlerde hissedilir bir iyileşme sağlanmıştır. Bu durum, özel kesimlerdeki toplu sözleşmeleri de etkilemiştir. 1989 yılında sağlanan gelişmeler sonucu 1988 yılı ücretlerine göre nominal ücretler %96.6 oranında artmasına rağmen, reel artışlar yaklaşık %30 düzeyinde olmuştur. Bununla birlikte reel gelirleri, 1980 yılında sahip oldukları satın alma gücünün %11.5 gerisinde kalmıştır.²⁰ Bu paralelde sonraki yılda ücretlerde sağlanan reel gelişmeler 1994 yılında tıkanmıştır. Kamunun, içine düştüğü yüksek orandaki iç borçlanma gereksinimi bağlı olarak, izlenen düşük kur,

¹⁶Hasan Kirmanoğlu, "Makro Ekonomik Popülizm ve Kriz" *Dünü ve Bu Günümüzle Toplum ve Ekonomi*, sayı.7, Ekim 1994, İstanbul, s.86.

¹⁷Mete Törüner, *Türkiye'de Ücretlilerin Kazanç Durumundaki Gelişmeler, (1980-1990)*, TÜSES Yayınları, İstanbul, 1992, s.22.

¹⁸Kazım Alpay, "Türkiye'de Üret ve Maaş İstatistikleri Üzerine Bir Değerlendirme", *İktisat Dergisi*, no.319, İstanbul, Ekim 1991, s.16.

¹⁹ Oğuz Oyan, Ali Rıza Aydın, *Maliye ve Fon Politikaları*, Adım Yayıncılık, Ankara 1991, s.25.

²⁰ Mete Törüner, a.g.e., s. 22.

yüksek faiz politikaları içeriye büyük ölçüde sıcak para girişine neden olmuştur. İfade edilen dönemde, kamunun, faiz oranlarını düşürme girişimi bu, paranın dövize yönelmesi sonucu TL cinsinden dövizin değeri artması maliyetleri artırmıştır. Bu duruma bağlı olarak içeride artan fiyatlar ve kamunun düşük ücret politikaları sonunda reel ücretle tekrar büyük ölçüde gerileme göstermiştir. Bu durumun en büyük sebebi, kamunun kaynakları etkin kullanmamasıdır.

500 büyük sanayi işletmesi üzerinde yapılan 1982-1995 yılları arasındaki dönemi kapsayan bir incelemede, toplam maliyetlerin nisbi gelişimini gösteren tahlilde, ortalama ücretlerin payı %10'lar düzeyinde yer alırken, ücret dışında fiziki üretim giderlerinin payı %68'ler düzeyinde yer almaktadır. Aynı şekilde bu araştırmada aynı dönemde ücretlerin yaratılan toplam değerden aldığı pay 1982 yılında %42.3 iken bu oran 1995 yılında %21.9'a geriliyor. Buna karşılık aynı yıllar için sermayenin nisbi geliri %57.7 ile %78.1 şeklinde gerçekleşmektedir.²¹ Bu durumda ücretli kesimin reel gelirinin düşüşünü gayet net ifade etmektedir.

Sonuç olarak 1980 sonrası dönemde, ücret gelirlerinin kontrol altında tutulması sonucu, gelirin fonksiyonel dağılımında ücretliler kesiminin aleyhine bir gelişmenin ortaya çıktığı söylenebilir. Zira, bu dönemde KİT ürünlerine yapılan yüksek orandaki zamlar yanında fiyatlar genel düzeyindeki yükselişler, ücretliler kesiminin alım gücünü ve gelir payını düşürmüştür.²²

B. Vergi Politikalarındaki Gelişmeler

Kamu tarafından izlenen vergi politikasının temelinde belli kesimlerden yüksek oranda vergi alınması ve vergi vermesi gereken fakat vermeyenlerden vergi alınamaması yatmaktadır. Bu sebeple vergi gelirleriyle karşılanamayan kamu harcamalarının önemli ölçüde özellikle 1980 sonrası dönemde iç borçlanmayla telafi edilmesidir. Bu nedenle vergi gelirlerinin GSMH'ya oranı 1978'de %19.1 iken bu oran 1980'den itibaren düşmeye başlamış, 1984'te %12.9 gerilemiştir. Daha sonraki yıllarda bir artış görülmüş fakat 1993 yılından sonra bu artış trendi yerini önemli ölçüde düşüşe bırakarak 1996'da %15.4'e düşmesini gerilemiştir. Buna karşılık iç borçların önemli ölçüde artış gösterdiği görülmektedir. Tablo 6'da da görüleceği gibi iç borçların GSMH'ya oranı 1981'de %1.3 düzeyinde iken bu oran düzenli bir şekilde yıllar boyunca artarak 1994'te %20.2'ye ulaşmıştır. Devam eden yıllarda iç borçların kontrol edilmesine yönelik politikalarla bu oran 1996'da %18.3'e indirilmiştir. Fakat sonraki yıllar için yapılan analizlerde bu oranın artacağı tahmin edilmektedir.

Gelişmiş ülkelerde vergi gelirlerinin GSYİH'ya oranlarının (OECD ortalamasının 1993 yılı için %28.5, AET ortalamasının aynı yıl için yaklaşık %29 olduğu görülmektedir.)²³ Bu karşılaştırmanın gösterdiği sonuç ülkemizde kamu finansmanı için gerekli olan vergiler gereğince toplanamıyor, bunun yerine bu kaynak ihtiyacı iç borçlanmayla telafi edilmektedir. Bilindiği gibi ülkemizde iç borçlanma oldukça yüksek maliyetlerle (faiz) gerçekleştirilmektedir. Bu durum, hem yatırıma gidecek sermayenin yüksek faiz getirisine kayarak yatırımların düşmesine, dolayısıyla istihdam olanaklarının daralmasına sebep olmaktadır. Hem de yüksek faiz politikası sebebiyle sermaye sahibi kesimler lehine gelir dağılımının daha da bozulmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Gelir dağılımının vergiler yoluyla etkilenmesinde önemli olan bir başka kriter, vergilerin dolaylı mı yoksa dolaysız olarak mı toplandığıdır. Vergi adaleti en az olan dolaylı vergilerin 1980'den sonra Tablo 6'dan da görüleceği gibi dolaysız vergilerin yerine ikame edildiği görülmektedir. 1981'de dolaysız vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı %64.5 iken 1988'de %46.6'ya düşmüştür. Aynı yıllarda dolaylı vergilerin payı ise sırayla %35.5'ten %53.4'e yükselmiştir. Daha sonraki yıllarda toplam vergi gelirleri içinde dolaylı vergileri bir miktar düşme göstermekle birlikte özellikle 1993'ten sonra tekrar artarak 1996'da %59.9'a yükselmiştir. Dolaysız vergiler aynı yıl tabi olarak %39.1'e düşmüştür. Görüldüğü gibi vergi gelirleri önemli ölçüde dolaysız vergiler lehine nisbi olarak artmıştır. Bu durum gelir dağılımının geniş kitleler aleyhine bozulmasında büyük pay sahibi olmuştur. Çünkü bu yolla geniş kitlelerin satın alma gücünün önemli ölçüde daraltılmış olmaktadır. Buna karşılık hazine bonoları ve devlet tahvillerinin vergiden muaf tutulması, rant gelirleri lehine gelir dağılımının bozulmasına sebep olmuştur. Ayrıca bilindiği gibi ücretli kesimin vergileri stopaj usulü ile kesilirken, diğer kesimlerin vergilerinin bir dönem sonra ve üç eşit taksitle tahsil edilmesi, enflasyonun yüksek düzeyde olduğu ülkemizde, izlenen vergi politikası ile gelir dağılımının geniş kitleler aleyhine bozulmasında rol sahibi olmuştur.

Diğer taraftan ülke genelinde satın alma gücü azalan ücretli kesimin toplam vergi yükünün oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Ücretli kesimin ödediği dolaysız ve dolaylı vergilerin toplamı brüt ücrete oranlanarak bu kesimin toplam vergi yükü hesaplanabilmektedir. 1980'lerde bütün ücretli ve maaşlı kesimlerin vergi yükünün yaklaşık %50'ler düzeyinde olduğu görülmektedir. 1980-1990 döneminde ücretler ve maaşların vergi yükünün

²¹ Erhan Bilgin, "Ücretler Verimlilik ve Maliyet", *Ekonomide Durum*, Türk-İş, Kış, Ankara, 1997, s.142.

²²M. Törüner, a.g.e., s.26.

²³T.C. Maliye Bakanlığı, *1995 Yıllık Ekonomik Rapor*, Ankara, 1996, s.102.

azaldığı görülmektedir. Bu oran yaklaşık %45'ler düzeyinde görülmektedir.²⁴ Daha sonraki yıllarda bu oran artarak 1994'te %51 olmuştur.²⁵ Bir başka açıdan, ülkemizde 1987'de gelir vergisinin %38.2'si ücretlilerden alınırken, bu oran 1993 yılında büyük ölçüde bir artış ile %56'ya yükselmiştir.²⁶ Bilindiği gibi ücretlilerin bu yüksek vergi paylarına karşılık, milli gelirdeki payı oldukça düşüktür. Bu durum vergilerin çalışanları önemli ölçüde refah kaybına uğrattığı ifade edilebilir.²⁷ Her ne kadar vergiler yoluyla gelir dağılımının düzeltilmeyeceği savunuluyor ise de²⁸ vergilerin gelir dağılımını bozduğu görülmektedir.

C. Tarım Gelirindeki Değişme

Türkiye'de 1980'li yıllarda faal nüfusun %60'a yakın kısmının tarım kesiminde çalıştığı görülmektedir. Bu nisbet, günümüzde belli ölçüde düşmesine rağmen yüksek düzeyini korumaktadır. Bu nedenle tarım kesiminin gelirindeki reel gelişmeler toplumdaki alt gelir gruplarına ilişkin değişimleri belirlemede önem taşımaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi fonksiyonel paylaşımın tarımın nisbi payı düşmektedir. Ekonomik gelişmeyle beraber tarım kesiminin payının düşmesi pek tabii beklenen bir sonuçtur. Tarımın milli gelirdeki payının düşmesi bu kesimde yaşayan nüfusun düşmesiyle beraber seyretmektedir. Fakat ülkemizde tarımın milli gelirdeki nisbi payı önemli ölçüde düşmesine rağmen, halen tarımda yaşayan nüfusu veya istihdam oranı çok yüksek düzeydedir. Nitekim 1995 yılı itibarıyla ülkemizdeki sivil istihdamın %46.7'si tarım kesiminde sağlanmaktadır.²⁹ Aynı şekilde tarım kesiminde işsizlik veya eksik istihdam oranının çok yüksek olduğu bilinmektedir. Bu ifade edilen işgücünün veya istihdamın önemli kısmı yardımcı aile efradı olarak istihdam edilmektedirler. Gelişmiş ülkelerde tarım kesiminde yaşayan ailelerin tarım gelirlerinin düşük olması sebebiyle, aile fertlerinin bir kısmı tarım dışı alanlarda çalışarak, düşük gelir düzeyini yükseltmeye çalışmaktadırlar. Bu sebeple ifade edilen ülkelerde tarım ailelerinin tarım dışı gelirleri, toplam gelirlerin yaklaşık %50'si düzeyinde yer almaktadır.³⁰ Bu durumun ülkemiz için ne düzeyde olduğu konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Çünkü bu konuya ilişkin, kapsamlı araştırmalar yapılmamıştır. Fakat bu oranın düşük düzeyde olduğu tarımdaki yüksek istihdam oranından hareketle ifade edilebilir.

Tarım kesiminin milli gelirdeki payının hızla düşmesinde rol olan önemli bir faktör de iç ve dış ticaret hadleri tarım kesimi aleyhine gelişmesidir. Nitekim 1981 yılında iç ticaret hadlerinin 100 alındığında bu oran 1987'de 87.9'a gerilemiştir. Aynı endeks geriye götürüldüğünde 1977'de 156.5 1993'te 143.5 olmuştur.³¹ Görüldüğü gibi iç ticaret hadleri açısından tarım malları fiyatlarının diğer mal ve hizmetlere göre düşük düzeyde kalmıştır. Bu durum tabiatı ile tarım kesimi aleyhine gelirin düşmesini sağlamıştır. Bu düşüş, yüksek enflasyon baskısıyla ilerleyen yıllarda daha da düşmüştür.

Yapılan bir başka araştırmada tarım kesiminin en önemli 7 ürününün (buğday, tütün, şeker pancarı, pamuk, ayçiçeği, çay ve fındık) fiyatları esas alınarak yıllar itibarıyla bu ürünlerin getiri durumları incelenmiştir. Bu ürünlerin ortalama fiyatları üzerinde hesaplanan bir endekse 1974 100 alındığında, bu değer 1995'te 63.56'ya indiği görülmüştür.³² Görüldüğü gibi ifade edilen 7 tarım ürününün getiri durumu oldukça daralmıştır. Bu durum gelir dağılımının neden bu kadar hızlı tarım kesimi aleyhine geliştiğini önemli ölçüde açıklar.

Ülkemizde gelir dağılımının tarım kesimi aleyhine olan durumu, tarım kesiminin kendi içindeki yapısına bakıldığında bu durumun daha da kötü olduğu görülecektir. Nitekim DİE tarafından yapılan genel tarım sayımı sonuçlarına göre 50 dekar büyüklüğün altında olan tarım işletmeleri sayısının nisbeti 1980'de %60.62 iken, tarım topraklarında bu kesimin payı %19.54'tür. Bu oranlar 1991 yılında sırayla %67.04 ve %22.12 olmuştur. Görüldüğü gibi tarım topraklarının çok büyük kısmı az sayıda tarım işletmesi tarafından işlenirken, bu durum gelir dağılımını daha da bozmuştur. Bu durumun detayı Tablo 7'da izlenebilir. Ayrıca tarımda yoksulluk düzeyi de oldukça yüksek seviyededir. Nitekim yapılan bir araştırmaya göre, asgari ücret geliri altında gelir elde edenler yoksul kabul edilmişlerdir. 1987 gelir dağılımı araştırmasına göre ülkemizde bu düzeyin altında gelir elde

²⁴Kazım Alpay, Türkiye'de Ücretler ve Ücretler Üzerinde Etki Eden Mali Yükler, 1980-1990, (Basılmamış Y. L. Tezi), İstanbul, 1992, s.135.

²⁵Türk Harb-İş Sendikası, Türkiye'de Ücretler Üzerindeki Vergi Yükü, Ankara 1994, s.87.

²⁶Türk Harb-İş Sendikası a.g.e. s.47.

²⁷Veysi Seviğ, "Gelir Dağılımı ve Vergileme" Dünya Ekonomi Politika Gazetesi, 13 Aralık 1989, s.5.

²⁸Sadun Aren "Gelir Dağılımı ve Vergiler" Bir Dönem Yazıları, 1980-1988, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1989, s.5-11.

²⁹DPT, 1997 Yılı Programı, Ankara, s.36.

³⁰Commission of the European Communities, The Agricultural Income Situation in Less Favoured Areas of The EC. Luxembourg, 1994, s.32-40, B. Hill (ed) Income Statistics for the Agricultural Household Sector, Luxembourg, 1996, s.24.

³¹Gülten Kazgan, İzzettin Önder, Hasan Kirmanoğlu, Türkiye'de Gelir Bölüşümünü Bozan Etmenler ve İyileştirilmesine İlişkin Politikalar, TOBB Yayını, 222, Ankara, 1992, s.162-163.

³²Emin Haluk Ayhan, "Türkiye'de Bölgelere Göre Tarımsal Gelir Reel Endekslerindeki Gelişmeler (1994-1995)", Yeni Türkiye, s.6, 1995, s.180.

edenlerin %68.7'si tarım kesiminde yaşamaktadır.³³ Bu durum gelir dağılımının tarım kesimi aleyhine gelişen durumunu ortaya koymaktadır.

Tarım kesimi lehine gelir dağılımının düzeltilmesi için öncelikle tarım geliri yanı sıra tarım dışı gelir imkanlarını artırmak gerekmektedir. Bu sebeple önerilen en iyi çözüm, kırsal kesime kaydırılabilecek yatırım imkanları var ise, bunları teşvik ve artırmaktadır. Nitekim bu konuya ilişkin çalışmaların varlığı bilinmektedir.³⁴

D. Faiz Hadlerinin Yükselmesi

Türkiye 'de 1980 yılından bu yana uygulanan istikrar politikalarının temel unsurlarından biri yüksek faiz uygulamasıdır. Tasarruflara enflasyonun üzerinde bir getiri sağlamayı hedef alan yüksek faiz politikaları ile temelde tasarrufları artırmak suretiyle kullanılabilir fonları yükseltmek ve dolayısıyla ile ekonomik büyümenin hızlandırılması, ödemeler dengesinin iyileştirilmesi, gelir dağılımının düzeltilmesi gibi uzun vadeli amaçlar ile enflasyon hızının makul düzeylere indirilmesi gibi kısa vadeli amaçları güdülmüştür. Ancak Türkiye ekonomisinin son on yıllık performansına ilişkin gözlemler, öngörülen amaçların önemli ölçüde gerçekleşmediğine işaret etmektedir. Nitekim, 1973-1980 döneminde özel tasarruf oranı % 11,4 iken, 1981-1988 dönemi ortalaması önemli bir değişiklik göstermeden aynı oranda devam etmiştir. 1984-1988 ortalaması ise sınırlı bir artış göstererek ancak % 12,8 düzeyinde gerçekleşmiştir.³⁵

Ülkemizde 1980 sonrası dönemde yüksek faiz uygulamaları, firmaları büyük ölçüde borçlanmaya dayalı olarak faaliyet gösterme yoluna itmiş ve böylece faiz giderleri üretim maliyetlerinin sabit ve önemli bir unsuru haline gelmiştir. Firmalar faiz giderlerindeki artışları, talep koşullarına bağlı olarak büyük ölçüde nihai fiyatlara yansıtmışlardır. Toplam arz eğrisinin sürekli maliyet artışları yoluyla yukarı kaydığı ve toplam talebin yeterli artış göstermediği böyle bir durumda ekonominin stagfasyona girmesi kaçınılmazdır. Özetle; yüksek faiz politikaları 1980 sonrası dönemde, ekonomide fiyat istikrarını sağlama ve enflasyon hızını yavaşlatma konularında başarılı olamamış, enflasyon maliyet artışları yoluyla devamlılık arz etmiştir.³⁶

Türkiye 'de 1980 sonrası dönemde kamu kesimi ve özel kesim sabit sermaye yatırımları, 1980 öncesine kıyasla belirli bir yavaşlama eğilimine girmiş, bu yavaşlamadan en olumsuz etkilenen ise imalat sanayi yatırımları olmuştur. Bu dönemde, iç borçlanma tahvillerine verilen yüksek faizler, ülkedeki genel faiz düzeyini yukarı çekici etki yapmıştır. Devlet tahvilleri ve hazine bonolarının yüksek faiz cazibesi, bankaları ve sanayi işletmelerini, devlete borç verip onun faizi ile birikimi sürdürme yoluna itmiştir. Özellikle devlet tahvili alımlarına sağlanan vergi bağışıklığı gibi teşvikler, üretken sermayedarların da rantıyeye dönüşmesine yol açmıştır.³⁷

Nitekim 500 büyük işletme olarak bilinen işletmelerin özel olanların 1982-1995 yılları arasını kapsayan dönemde faaliyet dışı kararların net bilanço kârına oranı Tablo 8'de da verilmektedir. Görüldüğü gibi ortalama 420 işletme üzerinde yapılan incelemede faaliyet dışı kârın nisbeti 1982'de 15.3 iken bu oran önemli ölçüde artarak 1991'de %51'e ulaşmıştır. Devam eden yıllarda belli ölçüde düşmüşse de daha sonra tekrar artarak 1994'te %54.6, 1995 %46.5 olmuştur. Ortalama değer olarak bu oranın son yıllarda %50'ler düzeyinde olduğu söylenebilir. Bu durum, mal ve hizmet üreten firmaların esas faaliyet alanlarında değerlendirdikleri sermayelerini bu alandan çekip, yüksek faizle özellikle kamuya aktararak risksiz yüksek kazançlar elde etmesini ifade etmektedir. Kamunun yüksek faiz politikasıyla içerden önemli ölçüde kaynakların iç borçlanma yoluyla toplaması iki yönlü ekonomik etkide bulunmaktadır. Birincisi ülkede meydana gelen tasarruflar bir şekilde yatırımlara aktarılabilecekken, yatırıma gitmeyip kamuya aktararak verimsiz alanlarda değerlendirilmektedir. İkinci etki kamunun yüksek faizle borçlanması tabiatıyla ülkede kredi faiz oranlarını yükseltecektir. Yüksek faiz ve keynezyen yaklaşım ile sermayenin marjinal etkinliği nisbetine bağlı olarak daha az yatırım ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Dolayısıyla kamunun yüksek faiz politikası sebebiyle tasarruflara el koyup yatırımları daraltması veya crowding out etkisi, yüksek maliyetle özel yatırımları düşürecektir.³⁸ Nitekim ülkemizde yatırımların son yıllarda önemli ölçüde azaldığı görülmektedir.

1980 sonrası dönemde, tasarruflara pozitif reel faiz ödenmesi düşüncesinin, teorik olarak gelir dağılımı üzerinde müsbet etki yapacağı ifade edilmektedir. Fakat, faiz gelirlerinin hangi kesimlere intikal ettiği tam

³³Recep Dumanlı, Yoksulluk Kavramı, Ölçülmesi ve Gelir Dağılımı İlişkileri, **Yeni Türkiye**, sayı. 6, 1995, Ankara, s.224-229.

³⁴İsmail Karaman, **Dünyada ve Türkiye'de Kırsal Sanayi**, DPT Yayını, 1993, Ankara, s.31-46.

³⁵Adnan Büyükdenez, **Türkiye'de Faiz Politikaları**, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul: 1991, ss. 93-96.

³⁶Mustafa Özel, "Adnan Büyükdenez ile Türkiye'de Faiz Politikaları Üzerine Röportaj", **Piyasa Düşmanı Kapitalizm**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.94.

³⁷M. Sönmez, a.g.e., s. 65.

³⁸Arda Tunca, "Kamu Kesiminin Özel Kesimin Fon Kullanım Olanaklarının Daraltma Etkisi (Crowding out)", **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Haziran, 1993, İstanbul, s. 47-51.

bilinmediğinden, bu kanaatin gelir dağılımı açısından doğruluğu tartışılabilir. Bankalar Birliğinin verilerine göre, 1988 yılı için yapılan bir hesaplamada, küçük tasarruf sayılacak üç milyon TL ve altındaki vadeli tasarrufların, (ki bu gruptaki ortalama hesap büyüklüğü beş yüz elli bin TL civarındadır) toplam vadeli tasarruf mevduatının % 40 'ını, bu gruba giren hesap sayısı da toplam vadeli mevduat hesap sayısının % 91 'ini oluşturmaktadır. üç milyonu aşan mevduatlar ise toplam tasarruf mevduatının % 60 'ını, hesap sayısı ise sadece % 9 'unu oluşturmaktadır.³⁹ Bu durum, gelir dağılımının, yüksek faiz politikası sebebiyle, bankalarda yüksek miktarlarda mevduat tutan az sayıdaki üst gelir ve servet grupları lehine geliştiğine işaret etmektedir.

1980 sonrası dönemde, faizlerin serbest bırakılması ile hızla yükselen faiz oranları, kredi faizlerini de yükseltmiştir. Faizlerin serbest bırakılması olayı, toplumdaki gelir ve servet dağılımını önemli ölçüde bozmuş ve belli kesimler yararına servet yoğunlaşmasını ve ekonomik tekelleşmeyi hızlandırmıştır. Hem kredi hem de mevduat faizlerinin serbest bırakılması, servet yoğunlaşmasının iki yönlü işlemesine etken olmaktadır. Kredi faizlerinin yüksekliği, sanayi kuruluşlarının el değiştirmesine ve tekelleşmeye ortam hazırlarken, mevduat faizlerinin yüksek tutulması da, rantıye sınıfının doğmasına ve bu kesimlere olağanüstü servet oluşumu olanağı sağlamaktadır.⁴⁰ Sonuç olarak, 1980 sonrası izlenen faiz politikasının gelir dağılımını bozucu, üretken sermayenin rantıyer bir özelliğe doğru kaymasına yol açıcı, yatırımları yavaşlatıcı etkileri olduğu söylenebilir.

E. Kamu Harcamaları Ve Enflasyonist Ekonomi Politikası

Ülkemizde halen kamunun ekonomi içindeki nisbeti yüksek düzeydedir. Nitekim konsolide bütçe, KİT, mahalli idareler, sosyal güvenlik ve fonlar toplandığında kamunun ekonomi içindeki nisbeti %40'lar düzeyindedir. Dolayısıyla kamu kesiminin harcamaları ve transferleri ülkedeki gelir dağılımını etkileyecektir. Bu bağlamda kamunun bütçesindeki temel kalemler incelendiğinde kaynakların nasıl kullanıldığı görülebilir. Tablo 9'da görüldüğü gibi, 1987'de cari harcamaların konsolide bütçe giderleri içindeki payı %35,7 iken 1992'ye gelindiğinde bu pay %50,8 e, 1995 yılında ise %37,5'e gerilemiştir. Yatırım harcamalarının payı ise 1987'de %18,1 iken 1995'te %5,9'a gerilemiştir. Transfer harcamalarının payı ise 1987'de %46,2 iken 1995 yılına gelindiğinde %56,6 olmuştur.

Bütçenin bu üç temel kaleminin özelliklerine göz atıldığında, ifade edilen kalemlerin toplam bütçe harcamaları içindeki paylarının değişiminin gelir dağılımı açısından önemi daha iyi anlaşılacaktır. Cari harcamalar kalemi büyük ölçüde personel harcamalarını içerir. Yatırım harcamaları ise isminden de anlaşıldığı gibi daha çok kamu tarafından yapılacak sabit sermaye yatırımları, alt yapı yatırımları vd. bu kalemde değerlendirilir. Transfer harcamaları bünyesinde faiz ödemeleri, KİT'lere transferler, vergi iadeleri ve sosyal amaçlı transferler yer almaktadır. Bu izahıktan sonra tekrar yukarıda verilen oranlara bakıldığında kamunun yatırımlara tahsis ettiği kaynaklar önemli ölçüde daralmıştır. Bu durum yeni istihdam imkanlarını daraltmakta, dolayısıyla zaten yüksek olan işsizlik oranını yükseltmektedir. Aynı şekilde transfer harcamalarının artan nisbeti dikkati çekmektedir. Tablodan da görüldüğü gibi transfer harcamalarının önemli kısmı faiz ödemelerini içermektedir. Nitekim faiz ödemelerinin transfer harcamaların içindeki nisbeti 1993 yılında %67 düzeyindedir. Transfer harcamaların yıllar boyunca yükselmesinin en önemli sebebi kamu kesiminin borçlanma gereksinimidir. Yani bütçe gelir ve giderleri arasındaki açıktır. Bütçe açığının son yıllarda yüksek düzeyde olması, kaçınılmaz olarak kamuyu büyük ölçüde borçlanmaya itmıştır. Artan borçlanma gereksinimi, faiz oranlarının artmasını kaçınılmaz kılmıştır. Hem kısa vadeli hem de yüksek düzeydeki faiz oranıyla, özellikle iç borçlanma öyle bir hale gelmiştir ki kamu, borçlarının faizini ödemek için borçlanma kısır döngüsüne girmiştir. Kamunun yüksek faiz politikası, yüksek gelir sahibi kesimlerin paralarını, yüksek faizle değerlendirerek büyük gelirler elde etmelerine imkan sağlamıştır. Aynı şekilde yüksek faiz politikası, kredi faiz oranlarını kaçınılmaz olarak yükseltmiş, yükselen kredi faiz oranları yatırımların azalmasına sebep olmuştur. Daha öncede ifade edildiği gibi, faaliyette bulunan işletmeler, ellerindeki geliri, yatırımlara yöneltmek yerine, yüksek faizle kamuya borç vererek yüksek kazançlar sağlamışlardır. Bu durum ise yatırımların daralmasına böylece istihdam imkanlarının azalmasına yol açmıştır. Kamunun yüksek faiz politikasıyla borçlanması, ülkedeki tasarruf potansiyelini kamuya kaydırmış, bu durum sonuçta özel kesimin dışlanmasına sebep olmuştur. Yüksek faiz geliri elde eden yüksek gelir grupları gelirlerini daha da arttırarak gelir dağılımını daha da bozulmasına sebep olmuştur. Artan gelir dağılımındaki bozulma sebebiyle geliri yükselen yüksek gelir grupları lüks tüketime yönelirken düşük gelir gruplarının içerde temel mal ve hizmet talebi daralmıştır. Yüksek gelir gruplarının lüks tüketim talebi daha çok ithal mal ve hizmetlere yönelmiştir. Nitekim Tablo 10'dan da görüleceği gibi 1975'te ithal edilen mallar içinde tüketim mallarının payı %4,3 iken, bu oran 1993'de %14,3'e yükselmiştir. Bu yükselişe paralel olarak yatırım ve hammadde ithalatı azalmıştır.

³⁹A. Büyükdeniz, a.g.e., s.135.

⁴⁰Sami Güven, "Temmuz Bankacılığının Toplumdaki Gelir ve Servet Dağılımı Üzerine Etkileri", *Amme İdareler Dergisi*, cilt.6, sayı.2, Ankara, 1983.

Daha öncede ifade edildiği gibi kamunun vergi gelirlerinin düşük düzeyde olması veya kamu harcamalarının kaynağını vergi gelirleri yerine iç borçlanmayı telafi edilmesi, kamusal bir tercihtir.

Yüksek düzeydeki kamu açıklarının finansmanında kullanılan araçlar borçlanma ve yüksek enflasyon düzeyidir. Yüksek enflasyon düzeyi, hem kamu açıklarının sonucu⁴¹ hem de açığın finansmanında kullanılan bir aracı olduğu vurgulanmaktadır.⁴² Bilindiği gibi kamu tarafından enflasyona neden olabilecek en önemli araç her yıl yüksek düzeyde yapılan emisyonudur. Devlet emisyonu reel milli gelir artışları oranında arttırırsa reel bir gelir elde eder. Bu gelire senyoraj geliri denilmektedir. Nominal senyoraj geliri (SM) $SM = m_t - m_{t-1}$, Reel senyoraj geliri = $sm = m_t - m_{t-1}/pt$ dir. Ülkemizde reel senyoraj geliri GSMH'ya oranı alındığında, Tablo 11'de görüldüğü gibi bu oranın 1981-1994 yılları arasında %3 ile %5 arasında değiştiği görülmektedir.⁴³

“Ayrıca belirli bir enflasyon düzeyi sabit bir para talebi düzeyinde hükümet para basmak yoluyla gelir elde etme imkanı sağlanmaktadır. Bu yolla halk paralarını gelire denk düşecek düzeyin altına indirmek zorunda bırakıldığı için bu olay enflasyon vergisi olarak ifade edilmektedir. Gelirin bir bölümünü nominal para stoğunu arttırmak amacıyla kullanmak zorunda olduğu için, halk gelirinden az harcamak ve aradaki farkı devlete aktarmak zorunda bırakılmaktadır.”⁴⁴

Bir vergi gibi ifade edilen enflasyonu vergiden ayıran temel özellik elde edilen gelirin yalnızca devlete gitmemesi özel kesimle devlet arasında paylaşılmasıdır. Geliri fiyat artışlarından daha yavaş artan kişilerin reel gelirlerinin azalmasına ve ifade edilen kişilerden geliri fiyat artışlarından daha hızlı artanlara doğru gelir aktarılmasına neden olmaktadır. Bu durum gelir dağılımının daha hızlı ve daha büyük ölçüde bozulmasına neden olmaktadır.

Bilindiği gibi, modern kamu maliyesi teorisinde bir ekonomide vergi kayıp ve kaçakları büyük boyutlarda ise aynı şekilde vergi tahsil masrafları çok yüksek ise kamu açısından enflasyon vergisine başvurmak optimal olacağına dair görüşler ifade edilmektedir. Bu kayıp ve kaçığın ülkemiz için yüksekliği hep tartışıla gelmiştir. Enflasyonun bilinen bir çok büyük olumsuzluğuna rağmen neden bir finansman aracı olarak kullanılmaktadır? Bunun nedeni, hükümetlerin gelir elde etme düşüncelerinde yatmaktadır. Nitekim ülkemizde enflasyonun nedenleri ve nasıl önleneceği konusunda uygulanacak politikalar bilinmektedir. Bu konuda ayrıntılı çalışmalar yapılmasına rağmen enflasyon oranı bir türlü düşürülememektedir. Tüm bunlardan hareketle hükümetlerin enflasyon oranını düşürmemesinin altındaki nedenin ekonomik olmaktan çok siyasi olduğu iddiasını kuvvetlendirmektedir.⁴⁵

Enflasyon geliri nominal ve reel olarak hesaplanabilir. Nominal enflasyon vergisi geliri : $m_{t-1} * (\text{Enflasyon Oranı})t$, Reel Enflasyon Vergisi Geliri = $m_{t-1}/pt * (\text{Enflasyon oranı})t$ dir. Ülkemiz için reel enflasyon vergisi geliri (IT) nin GSMH'ya oranı Tablo 11'de görülmektedir. Bu oran 1981-1994 dönemi arasında %3-4 arasında değişmektedir. Toplam vergi gelirlerinin GSMH'ya oranı ülkemiz için %16 olduğu hatırlanacak olur ise, bu oranın küçümsenmeyecek bir düzeyde olduğu görülecektir.

Sonuç olarak, devlet enflasyondan hem bir vergi olarak hem de borçlarının reel değerini azaltmak suretiyle önemli miktarda gelir sağlamaktadır. Buna rağmen devletin enflasyonu kullanarak gelir sağlanması hem toplumun refahı açısından hem de gelir dağılımı açısından son derece sakıncalıdır. Toplumsal patlamanın eşğine gelmiş yoksul kitlelerin, bu yolla kamunun gelir sağlanmasına nereye kadar tahammül edecekleri gözden geçirilmelidir. Asıl görevi toplumsal adaleti sağlamak olan devletin, her ne şekilde olursa olsun, adaletsiz uygulamalara yönelmesi kendi varlığını inkar etmesi anlamına gelmektedir.

Sonuç ve Çözüm Önerileri

Türkiye'de yapılan gelir dağılımı araştırmalarından elde edilen veriler sonucunda gelir dağılımının bireysel açıdan yani en düşük gelirli nüfusun %20'lik dilimi giderek gelirden daha az pay almakta, buna karşılık yüksek gelir sahibi nüfusun %20'sinin gelirden aldığı pay giderek artmaktadır. Bu durum gelir dağılımının bozulma sürecinde ifade etmektedir. Nitekim 1994 gelir dağılımı araştırmasına göre Gini katsayısı 0,49 olmuştur. Bireysel gelir dağılımında görülen bu bozulma fonksiyonel gelir dağılımı içinde ortaya çıkmaktadır. Nitekim geniş kitleleri oluşturan ücret geliri elde eden kesim ile tarım geliri elde eden kesimlerin bu paylaşımından aldığı paylar hem düşük düzeyde hem de yıllar itibarıyla düşme eğilimindedir. Bu durumun ortaya çıkmasında başlıca sebepler: Ücretli kesimin ülkemizde toplam istihdam edilenler içindeki nisbetinin halen çok düşük düzeyde

⁴¹Şevket Sayılğan, “Kamu Kesimi Açığı ve Enflasyon Arasındaki İlişki ve Yarattığı Sonuçlar”, *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Ağustos 1996, İstanbul, ss.56-59.

⁴²Ahmet Ulusoy, Murat Çetin, “Türkiye’de Enflasyon Vergisi Gelirleri Boyutları”, *Vergi Sorunları Dergisi*, sayı 98, s.83-84.

⁴³Ahmet Ulusoy, a.g.e., s.79.

⁴⁴Ahmet Ulusoy, a.g.e., s.73.

⁴⁵Ahmet Ulusoy, a.g.e., s.83-84.

olmasıdır. Nitekim ifade edilen kesimin toplam çalışanlar içindeki nisbeti %40'lar düzeyindedir. Gelişmiş ülkelerde bu oranın %80'ler düzeyinde olduğu hatırlanacak olur ise bu oranının ülkemiz için ne anlam ifade ettiği daha iyi anlaşılacaktır. Aynı şekilde tarım kesiminde yaşayan nüfusun ülkemizde çok yüksek olması gelir dağılımının bozuk olmasında/bozulmasında önemli bir faktördür. Diğer sektörlere göre tarımın katma değer üretme gücünün zayıflığı bilinmektedir. İfade edilen sebeplerin yanı sıra iç ticaret hadlerinin tarım ürünleri aleyhine gelişmesi tarım kesiminde yaşayanlarının milli gelirdeki payını iyice düşürmüştür. Gelişmiş ülkelerde tarımın milli gelirdeki payı düşüktür. Fakat gelirin yanı sıra bu kesimde yaşayan nüfus yüzdeleride düşük düzeydedir. Nitekim gelişmiş ülkelerde bu oran %3-5'ler düzeyinde iken ülkemizde bu oran halen %40'lar düzeyindedir.

Gelir dağılımının bozulmasında ifade edilen nedenler dışında etkili olan bir başka faktör kamunun izlemiş olduğu politikalar önemli rol almaktadır. Bunların başlıcaları, ücretlerin politik bir tercihe bağlı olarak, enflasyon oranının altında zamlarla reel değerinin düşürülmesi, Türk vergi sisteminde dolaysız vergilerden daha çok, dolaylı vergilere öncelik verilmesi, gelir vergisinin ilk diliminin yüksek olması, gelir vergisi dilimlerinin enflasyon oranının altında arttırılarak vergi yükünün ağırlaştırılması ve ücretler üzerindeki vergi yükünün yüksek olması sayılabilir. Ayrıca kamunun yüksek faiz politikası gelir dağılımının bozulmasında etkili olmuştur. Bu politikayla hem kaynaklar kamuya aktarılarak verimsiz kullanılmakta hem de yatırımların azalmasında etkili olmaktadır. Yüksek faiz politikasının gelir dağılımının bozulmasında en önemli sebep olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca kamunun yüksek düzeyde enflasyon ile gelir sağlama tercihi gelirin bozulmasında önemli bir başka unsur olmuştur. Görüldüğü gibi, gelir dağılımının bozulmasında en önemli rolü halen ekonomide yüksek bir nisbet teşkil eden kamunun izlemiş olduğu politikalarıdır. Öncelikle gelir dağılımı olmak üzere bir çok nedenden dolayı kamunun ekonomideki payı küçültülmelidir. Sosyal devlet fonksiyonuyla kamunun içinde bulunduğu durum, sosyal fonksiyonlarından ziyade, külfet olmaya başlamıştır. Gelir dağılımının düzelmesine ilişkin en önemli öneri kamunun ekonomideki payının küçültülmesi, bütçesinin mevcut durumunun bir an önce düzeltilerek faiz oranların düşürülmesi ve gelir vergisinin ilk dilimi düşürülerek vergi tabanının genişletilmesi sayılabilir.

Gelir dağılımının, kamu tarafından düzeltilmesini önermek ve beklemek bu durum itibariyle pek makul bulunmamaktadır. Kamunun ekonomideki payı daraltılarak piyasa güçleri arasındaki mücadeleyle gelir dağılımı düzeltililebilir. Bu bağlamda kamuya düşen görev, ifade edilen güçler arasında dengeyi ve istikrarı sağlayacak bir yasal çerçeve hazırlamaktır. Böylece gelir dağılımının nisbeten düzeleceği düşünülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Alpay, Kazım, Türkiye'de Ücretler ve Ücretler Üzerinde Etki Eden Mali Yükler, 1980-1990, **(Basılmamış Y. L. Tezi)**, İstanbul, 1992.
- Alpay, Kazım. "Türkiye'de Ücret ve Maaş İstatistikleri Üzerine Bir Değerlendirme", **İktisat Dergisi**, No.319, İstanbul, Ekim 1991.
- Alptekin, Doğan. **Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Toplumun Çağdaş Standartının Yükseltilmesi ve Gelir ve Refah Politikalarının Rasyonel Yapıda Yönlendirilmesi**, DPT, Ankara:1988,
- Arda, Tunca. Kamu Kesiminin Özel Kesimin Fon Kullanım Olanaklarının Daraltma Etkisi (Crowding Out), **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Haziran, İstanbul 1993
- Aren Sadun, "Gelir Dağılımı Ve Vergiler" **Bir Dönem Yazıları, 1980-1988**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1989.
- Ayhan, Emin Haluk. Türkiye'de Bölgelere Göre Tarımsal Gelir Reel Endekslerindeki Gelişmeler (1994-1995), **Yeni Türkiye**, Ankara 1995.
- Berksoy, Tamer. **Enflasyonun Hanehalkı Üzerindeki Etkileri**, İTO Yayını, İstanbul, Temmuz 1989,
- Bilgin, Erhan. "Ücretler, Verimlilik ve Maliyet", **Ekonomide Durum**, Türk-İş, Kış, Ankara, 1997.
- Boratav, Korkut. "1950-1965 Döneminde Tarım Dışındaki Emekçi Gruplar Açısından Gelir Dağılımındaki Değişmeler", **A.Ü. SBF Dergisi** No:7 Cilt:24, Ankara: Mart 1969
- Bulutay, T. Timur, S. H. Ersel, **Türkiye 'de Gelir Dağılımı 1968**, SBF, Ankara: 1971.
- Büyükdeniz, Adnan. **Türkiye'de Faiz Politikaları**, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul: 1991.
- Commission Of The European Communities, **The Agricultural Income Stuation İn Less Favoured Areas Of The EC**. Luxembourg, 1994.
- Çavuşoğlu, T. Hamurdan, Y. **Gelir Dağılımı Araştırması 1963**, DPT, Ankara: 1966
- DİE, 1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Geçici Sonuçları, **Haber Bülteni**, Ankara, 1997.

- DİE, **Ağustos 1993'te Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar**, Ankara, 1993
- DİE, **Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Gelir Dağılımı 1987**, Ankara: 1990.
- DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı**: Ankara, 1993.
- DPT, **1991 Yıllık Kalkınma Programı**, Ankara, 1992.
- DPT, **1997 Yılı Programı**, Ankara. 1997
- DPT, **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)**, 1994 Yıllık Programı Destekleme Çalışmaları
- DPT, **Gelir Dağılımı 1973**, Ankara: 1976.
- DPT, **Temel Ekonomik Göstergeleri**, Şubat 1997, Ankara, 1997 s.82Petrol İş, **1995-96 Yıllığı**, İstanbul 1997.
- Dumanlı, Recep. "Yoksulluk Kavramı, Ölçülmesi ve Gelir Dağılımı İlişkileri," **Yeni Türkiye**, Sayı. 6, 1995, Ankara.
- Dülger, İlhan. **Türkiye'nin AT'ye Girişinin Gelir Dağılımı Üzerine Beklenen Etkileri**, A.Ü. Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara: 1989,
- Dülgeroğlu, Ercan. Mustafa Ayaç Ve Tahir Baştaymaz, **Kentlerde Yaşayan Ücretli Kesimin Telafi Edici Ve Tamamlayıcı Gelir Kaynakları: Bursa Örneği**, Friedrich Ebert Vakfı, Bursa 1992,
- Ersel, Y. Fişek, H. Kalaycıoğlu, E. **Türkiye 'de Sosyo-Ekonomik Öncelikler, Hane Gelirleri, Harcama ve Sosyo-Ekonomik İhtiyaçlar Üzerine Araştırma Dizisi**, Cilt 2, TÜSİAD, İstanbul: 1986.
- Güven, Sami. "Temmuz Bankacılığının Toplumdaki Gelir ve Servet Dağılımı Üzerine Etkileri", **Amme İdareler Dergisi**, cilt.6, sayı.2, Ankara, 1983.
- Hill, B. (Ed) **Income Statistius For The Agricultural Household Sector**, Lüksembourg, 1996.
- İSO, **Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu, Özel Sayı**, İstanbul, Eylül 1996
- Karaman, İsmail. **Dünyada ve Türkiye'de Kırsal Sanayi**, DPT Yayını, 1993, Ankara.
- Karaman, İsmail. **Dünyada ve Türkiye'de Gelir Dağılımı**, Ankara
- Kazgan, Gülten. Önder, İzzettin. Hasan Kirmanoğlu, **Türkiye'de Gelir Bölüşümünü Bozan Etmenler ve İyileştirilmesine İlişkin Politikalar**, TOBB Yayını, 222, Ankara, 1992.
- Kazgan, Gülten. **Türkiye'de Gelir Bölüşümü Dün ve Bugün**, Friedrich Ebert Vakfı Yayını, İstanbul:1990.
- Kirmanoğlu, Hasan. "Makro Ekonomik Popülizm Ve Kriz" **Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi**, sayı.7, Ekim 1994, İstanbul.
- Oyan Oğuz. - Aydın, Ali Rıza. **Maliye ve Fon Politikaları**, Adım Yayıncılık, Ankara, 1991.
- Özel, Mustafa. "Adnan Büyükdeniz İle Türkiye'de Faiz Politikaları Üzerine Roportaj", **Piyasa Düşmanı Kapitalizm**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- Özmucur, Süleyman. "Türkiye'de Fonksiyonel Gelir Dağılımı 1963-1984", **İ.Ü. İktisat Dergisi**, sayı:258, İstanbul:Mayıs 1986.
- Seviğ, Veysi. "Gelir Dağılımı ve Vergileme" **Dünya Ekonomi Politika Gazetesi**, 13 Aralık 1989.
- Sönmez, Mustafa. **Türkiye'de Gelir Eşitsizliği**, İletişim Yayınları, İstanbul: 1992.
- T.C. Maliye Bakanlığı, **1995 Yıllık Ekonomik Rapor**, Ankara 1996.
- T.C. Merkez Bankası **1993 Yıllık Rapor**, Ankara, 1994.
- TİSK, **Gelir Dağılımı ve Politikalar**, TİSK Yayını, İstanbul 1995,
- TOBB, **Ekonomik Rapor: 1993**, Ankara. 1994
- TOBB, **Ekonomik Rapor: 1995**, Mayıs, Ankara, 1996.
- Törüner, Mete. **Türkiye'de Ücretlilerin Kazanç Durumundaki Gelişmeler, (1980-1990)**, TÜSES Yayınları, İstanbul, 1992.
- Türk Harb-İş Sendikası, **Türkiye'de Ücretler Üzerindeki Vergi Yüğü**, Ankara, 1994.
- Üstünel, Besim. "Para ve Maliye Politikalarının Gelir Dağılımına Etkisi", **Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti**, İstanbul:1989.
- Yıldız, Bekir. "Gelir Dağılımı ve Enflasyon", **Çalışma Politikası**, İkinci Baskı, İstanbul, 1992.
- Zaim, Sabahaddin. **Çalışma Ekonomisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul:1992.

EKLER

Tablo 1. Çeşitli Araştırmalarda Gelir Gruplarının % 20 'lik Dilimlere Göre Karşılaştırılması

Gelir Grupları	1963 DPT 1	1968 DPT 2	1973 DPT 3	1986 TÜSİAD 4	1987 DİE 5	1994 DİE 6
En düşük % 20	4,5	3,0	3,5	3,9	5,2	4,9
2. % 20	8,5	7,0	8,0	8,4	9,6	8,6
3. % 20	11,5	10,0	12,5	12,6	14,0	12,6
4. % 20	18,5	20,0	19,5	19,2	21,2	19,0
En Yüksek % 20	57,0	60,0	56,0	55,9	50,0	54,0
Gini Katsayısı	0,55	0,56	0,51	0,46	0,43	0,49

Kaynaklar :1)T. Çavuşoğlu, Y. Hamurdan, **Gelir Dağılımı Araştırması 1963**, DPT, Ankara: 1966

2) T. Bulutay, S. Timur, H. Ersel, **Türkiye 'de Gelir Dağılımı 1968**, SBF, Ankara: 1971.

3) DPT, **Gelir Dağılımı 1973**, Ankara: 1976.

4) Y. Ersel, H. Fişek, E. Kalaycıoğlu, **Türkiye 'de Sosyo-Ekonomik Öncelikler, Hane Gelirleri, Harcama ve Sosyo-Ekonomik İhtiyaçlar Üzerine Araştırma Dizisi**, Cilt 2, TÜSİAD, İstanbul: 1986.

5) DİE, **Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Gelir Dağılımı 1987**, Ankara: 1990.

6) DİE, 1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Geçici Sonuçları, **Haber Bülteni**, Ankara, 1996.

Tablo 2. Türkiye 'de Milli Gelirin Fonksiyonel Dağılımı 1963 -1990

Yıllar	Faktör Gelirleri İçindeki Paylar			Tarım Dışı Gelirlerin Payları		
	Tarımın Payı (%)	Ücret ve Maaş Payı (%)	Kâr, Faiz, Rant Payı (%)	Tarım Dışı Gelirler (%)	Maaş, Ücret Gelir (%)	Kâr, Faz, Rant (%)
1963	41,19	21,50	37,31	58,81	36,56	63,44
1964	38,67	23,72	37,60	61,33	38,68	61,32
1965	35,83	27,01	37,17	63,81	42,52	57,48
1966	36,19	27,13	36,68	63,81	42,52	57,48
1967	34,53	28,51	36,95	65,47	43,55	56,45
1968	32,44	29,31	38,25	67,56	43,38	56,62
1969	31,58	31,38	37,05	68,42	45,86	54,14
1970	31,08	31,15	37,77	68,92	45,20	54,80
1971	31,31	31,33	37,77	68,69	45,60	54,40
1972	30,32	31,57	38,11	69,68	45,31	54,69
1973	29,13	31,56	39,31	70,87	44,53	55,47
1974	30,20	29,77	40,03	69,80	42,65	57,35
1975	30,76	31,51	37,73	69,24	45,51	54,49
1976	31,28	32,73	35,99	68,72	47,62	52,38
1977	29,12	36,81	34,07	70,88	51,93	48,07
1978	26,66	35,19	38,15	73,34	47,98	52,02
1979	24,33	32,79	42,88	75,67	43,33	56,67
1980	23,87	26,66	49,47	76,13	35,02	64,98
1981	23,06	24,57	52,36	76,94	31,94	68,06
1982	21,82	24,62	53,55	78,18	31,50	68,50
1983	20,52	24,78	54,69	79,48	31,19	68,81
1984	20,44	21,57	57,99	79,56	27,11	72,81
1985	19,08	18,54	62,08	80,92	23,28	76,72
1986	18,09	17,70	64,21	81,91	21,61	78,39
1987	17,06	17,00	65,04	-	-	-
1988	17,0	17,6	65,4	-	-	-
1989	15,4	14,8	69,8	-	-	-
1990	15,2	13,9	70,9	-	-	-
1991	23,60	16,90	59,50	-	-	-

Kaynak: 1) Süleyman Özmucur, Milli Gelirin Üç Aylık Dönemler İtibariyle Tahmini, Dolarla İfadesi ve Gelir Yolu İle Hesaplanması, İSO, İstanbul: 1987, s. 80

2) Süleyman Özmucur, "Princing and Distribution in Economy with an Important Public Sector", Boğaziçi Üniversitesi, Research Paper, İstanbul; Mayıs, 1992, s.23.

Tablo 3. Çalışan ve Gelir Elde Eden Hanehalkı Fertlerinin İşteki Durumlarına Göre Sayı ve Faaliyet Gelirleri

İşteki Durum	Türkiye				Kent		Kır	
	1987		1994		1994		1994	
	Sayı	Faaliyet Geliri	Sayı	Faaliyet Geliri	Sayı	Faaliyet Geliri	Sayı	Faaliyet Geliri
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Ücretli, Maaşlı	32.58	32.66	42.8	33.6	56.3	42.0	24.2	18.9
Yevmiyeli	-	-	14.4	6.5	16.4	7.0	11.6	5.6
Kendi Hesabına	24.57	42.86	37.0	38.9	19.1	21.2	61.8	69.8
İşveren	3.18	14.70	5.8	21.0	8.2	29.8	2.4	5.7
Diğer	39.67	9.78	-	-	-	-	-	-

Kaynak: DİE, 1994 Hanehalkı Gelir dağılımı Anketi Geçici Sonuçları, Haber Bülteni, 1996, Ankara, s.5.

DİE, Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Gelir Dağılımı, 1987, Ankara, 1990.

Tablo 4. Yurt İçi Faktör Gelirlerinin Yüzde Dağılımı (1980-1994)

Yıllar	Tarım	Maaş ve Ücretler	Kâr, Faiz, Rant
1980	27.10	25.24	47.65
1981	24.89	22.14	52.97
1982	23.16	20.01	56.83
1983	21.84	21.74	56.42
1984	22.18	19.40	58.43
1985	20.92	17.26	61.82
1986	20.81	17.02	62.16
1987	18.81	20.26	60.93
1988	18.84	20.91	60.95
1989	17.87	24.86	57.27
1990	18.78	28.91	52.31
1991	16.13	35.49	48.37
1992	15.65	34.82	49.35
1993	15.87	35.57	49.76
1994	15.90	25.38	58.72

Kaynak: Adil Temel, Mehmet Ali Kelleci, "Milli Gelirin Fonksiyonel Dağılımındaki Gelişmeler (1980-1994)", **Yeni Türkiye**, sayı: 6, 1995, Ankara, s.174.

Tablo 5. Ücret ve Maaşların Nominal ve Reel Gelişimi

Yıllar	Kamu Kesimi(TL/Ay)			Özel Kesim (TL/Ay)			Mamur Maaşları (TL/Ay)		
	Nominal Ücret	Reel Ücret	Reel Ücret Artışı (%)	Nominal Ücret	Reel Ücret	Reel Ücret Artışı (%)	Ortalama Maaş	Nominal Maaş Artışı	Reel Maaş Artışı
1980	-	-	-	-	-	-	12107	-	-
1981	-	-	-	-	-	-	17289	42.8	8.1
1982	57072	13909.5	-11.2	62946	15341.5	-3.4	23836	37.9	8.1
1983	72312	13413.5	-3.6	75882	14075.7	-7.0	30144	26.5	-3.7
1984	92787	11588.4	-13.5	106059	13257.4	-5.3	40090	33.0	-10.4
1985	112710	9719.7	-16.2	143187	12348.0	-6.4	57754	42.1	-0.6
1986	131490	8423.4	-13.3	188997	12107.4	-3.4	78986	36.8	1.6
1987	185250	8546.7	1.5	295422	13629.6	10.7	113984	44.3	3.9
1988	276780	7280.2	-14.8	492699	12959.6	-5.7	182307	59.9	-8.8
1989	650670	10091.8	38.1	1097325	17019.6	29.7	378090	107.4	22.3
1990	1154710	12844.4	17.2	2044800	19387.3	13.9	697227	84.4	15.0
1991	3277116	18722.8	45.7	5078040	29011.9	49.6	1239749	77.8	7.1
1992	5938128	19758.9	5.5	8422539	28025.7	-3.4	2401155	93.5	13.8
1993	10691004	21417.1	8.3	14907861	29864.7	6.5	4072089	69.6	2.6
1994*	839667	19101.1	-5.2	726975	16537.5	-20	6556.5	61	-25.8
1995*	1272900	14954.7	-21.7	1429457	16794	1.6	12091.7	84.4	-5.4

*:1994 ve 1995 yılı verileri TL/gün olarak alınmıştır. Reel ücretleri tüketici endeksleri esas alınarak tarafımızdan hesaplanmış, reel artışlar kaynaktan alınmıştır.

Kaynak: DPT, 1991 Yıllık Kalkınma Programı, Ankara, 1992, s.335.

TOBB, Ekonomik Rapor: 1993, Ankara, s.96.

DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı: 1993, s.602.

T.C. Merkez Bankası 1993 Yıllık Rapor, Ankara, 1994, s.19.

DPT, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994), 1994 Yıllık Programı Destekleme Çalışmaları

TOBB, Ekonomik Rapor: 1995, Mayıs, 1996, Ankara, ss.105-106.

Tablo 6. Vergi Gelirlerinin GSMH 'daki Payı; Dolaylı ve Dolaysız Vergiler Arası Dağılımı (1981 - 1988) (%)

Yıllar	GSMH 'da Vergi Payı	Toplam Vergi Gelirinde		GSMH 'da İç Borç Payı
		Dolaysız Vergi	Dolaylı Vergi	
1981	18,2	64,5	35,5	1,3
1982	17,9	60,4	34,9	1,5
1983	16,8	58,6	39,2	0,9
1984	12,9	58,2	41,0	2,3
1985	13,8	47,7	48,1	2,6
1986	15,3	52,0	47,6	2,9
1987	16,2	49,6	50,2	3,7
1988	13,8	46,6	53,4	-
1989	14,4	53,4	46,6	7,2
1990	15,5	52,1	47,9	10,2
1991	16,6	52,3	47,7	14,3
1992	17,3	50,4	49,6	
1993	18,2	48,6	51,4	16,8
1994	15,1	48,2	51,8	20,2
1995	14,2	40,7	57,6	17,8
1996	15,4	39,8	59,9	18,3
1997	16,2	40,7	59,3	

Kaynak: Gülten Kazgan, **Türkiye 'de Gelir Bölüşümü Dün ve Bugün**, İstanbul: s. 27 **Kaynak:** T.C. Maliye Bakanlığı, **1998 Yıllık Ekonomik Rapor**, Ankara, 1999, s. 85., TÜSİAD Yıllık Raporları

Tablo 7. Tarımsal İşletmelerin Büyüklüklerine Göre Dağılımı (%)

İşletme Büyüklüğü (dekar)	1980		1991	
	İşletme	Toprak	İşletme	Toprak
5'ten az	7.23	0.20	6.34	0.28
5-9	6.70	0.69	9.61	1.07
5-19	14.13	2.96	18.96	4.28
20-49	32.56	15.69	32.13	16.49
50-99	21.07	21.42	17.98	19.94
100-199	11.99	23.98	9.66	20.99
200-499	5.46	22.73	4.38	19.82
500-999	0.77	8.04	0.61	6.39
1000-2400	0.007	1.59	0.26	5.91
2500-4999	0.01	0.55	0.05	2.79
5000+	0.001	2.16	0.01	2.04
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0
Miktar (milyon hektar)	3.43	199.0	4.09	211

Kaynak: DİE, Ağustos 1993'te Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar, 1993, s.10

Tablo 8. 500 Büyük Sanayi Kuruluşu İçindeki Özel Firmalarda Faaliyet Dışı Kârların Oranı

Yıllar	Firma Sayısı	Faaliyet Dışı Kârların Net Bilanço Kârlarına Oranı
1982	431	15.3
1983	426	19.6
1984	416	20.8
1985	406	24.1
1986	409	30.8
1987	410	17.9
1988	504	25.4
1989	410	31.0
1990	409	33.3
1991	414	51.1
1992	420	38.9
1993	434	40.7
1994	429	54.6
1995	445	46.5

Kaynak: İSO, Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu, Özel Sayı, Eylül 1996, s.82.

Tablo 9. Konsolide Bütçe Giderlerinin Ekonomik Yapısı

Yıllar	GSMH'nın Yüzdesi Olarak						
	Cari	Yatırım	Transfer	Cari	Yatırım	Transfer	Faiz Giderleri
1980	-	-	-	9,3	3,5	7,5	0,6
1983	-	-	-	7,7	3,4	7,7	1,5
1985	-	-	-	5,9	2,9	6,2	1,9
1987	35,7	18,1	46,2	-	-	-	-
1988	35,4	14,9	49,6	5,8	2,4	8,1	3,9
1989	43,6	13,3	43,0	7,2	2,5	7,1	3,5
1990	49,6	13,2	37,1	8,4	2,5	6,3	3,8
1991	46,3	13,1	40,5	9,5	3,0	8,3	3,7
1992	50,8	14,5	34,7	10,4	3,0	7,1	5,8
1993	41,9	11,7	46,4	10,3	2,9	11,4	7,7
1994	38,5	8,5	53,0	8,9	2,0	12,3	7,5
1995	37,5	5,9	56,6	8,4	1,3	12,7	-
1996				8,6	1,7	16,2	
1997				9,5	2,2	15,7	

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı, **1995 ve 1998 Yıllık Ekonomik Rapor**, Ankara, 1996 ve 1999, s.87 / 85

DPT, **Temel Ekonomik Göstergeleri**, Şubat 1997, Ankara, 1997 s.82

1996, 1997, Bütçe Gerekeçleri Petrol İş, **1995-96 Yıllığı**, İstanbul 1997, s.152

Tablo 10. İthalatın Ana Mal Gruplarına Göre Dağılımı (%)

Mal Grupları	1975	1984	1985	1986	1989	1990	1991	1992	1993
Yatırım Malları	41,4	24,7	22,9	31,3	24,8	24,6	24,8	29,0	33,2
Tüketim Malları	4,3	4,4	8,0	8,6	8,1	13,4	13,8	14,4	14,3
Ham Maddeler	54,3	70,9	69,1	60,1	67,1	62,5	57,4	57,6	52,5
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: T.C. Merkez Bankası Raporlarından hazırlanmıştır.

Tablo 11. Türkiye’de 1981-94 Döneminde Senyoraj ve Enflasyon Vergisi Gelirlerinin GSMH’ya Oranı (%)

Yıllar	Senyoraj Geliri	Enflasyon Vergisi
1981	4,29	2,61
1982	4,80	2,80
1983	2,75	3,58
1984	3,70	4,01
1985	2,86	3,56
1986	2,63	2,63
1987	3,33	2,68
1988	5,32	4,39
1989	3,21	4,21
1990	1,81	3,53
1991	3,77	3,16
1992	4,94	3,45
1993	2,66	3,60
1994	2,56	4,41

Kaynak: Ahmet Ulusoy, Murat Çetin, “Türkiye’de enflasyon Vergisi Gelirlerinin Boyutları” **Vergi Sorunları Dergisi**, sayı 98, s.79-80.